

RUTEBEUF, *RENART LE BESTOURNE. SUR BRICHEMER*. TRADUCERI INEDITE

Ramona MALIȚA

Universitatea de Vest din Timișoara

ramona.malita@e-uvt.ro

<https://orcid.org/0000-0001-6204-5499>

Rutebeuf, *Renart le bestourné. Sur Brichemer*. Unpublished Translations

This article offers the first Romanian translation of two satirical poems by the thirteenth-century trouvère Rutebeuf – *Renart le bestourné* and *Sur Brichemer* – together with a philological commentary. Composed in the aftermath of Rutebeuf's siding with the Paris theologian Guillaume de Saint-Amour against the mendicant orders (1259–1261), the texts record the poet's exclusion from the patronage of Louis IX, whose austerity policy, encouraged by mendicant advisers, temporarily closed the "palace of poets" and suspended public performances. *Renart le bestourné* mobilizes the widely known fox Renart, already a cultural commonplace, as an animal mask through which the poet castigates the king's poorly chosen counsellors, the manipulation of royal authority and, by extension, any ruler who allows himself to be misled. *Sur Brichemer*, probably written around 1270, turns to another figure of the Roman de Renart to expose the dwindling of courtly largesse and the economy of unfulfilled promises. The study revisits the explanations advanced by Jean Dufournet, Michel Zink, Sylvie Lefèvre, Edmond Faral and Julia Bastin concerning Rutebeuf's recourse to renardian material and argues that the poet deliberately reuses a collectively owned character to universalize his social critique and to depict the intelligent writer confronted with unfavourable times. The Romanian translation follows Lefèvre's modern French version, preserves medieval proper names, updates punctuation and adds clarifying notes for thirteenth-century historical and linguistic references. In doing so, the article highlights a medieval matrix – that of the "unhappy genius" deprived of patrons – which will acquire a long afterlife in literary history.

KEYWORDS:

Rutebeuf; medieval satire;
Roman de Renart; translation
and commentary; courtly
patronage

Rutebeuf, numărat între truverii din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, scrie două pamflete așezate, prin conținut, în siajul renardian: *Renart le bestourné* și *Sur Brichemer*, a căror traducere inedită o dăm mai jos. Cele două poeme satirice sunt scrise într-o perioadă controversată a vieții autorului lor. Partizan al magistrului teolog Guillaume de Saint-Amour în conflictul acestuia cu ordinul călugărilor cerșetori¹, Rutebeuf nu capitulează nici când cauza, de-altfel nobilă, a magistrului său este pierdută (1259-1260), ceea

¹ Guillaume de Saint-Amour neagă justificarea apartenenței acestui ordin călugăresc la Biserica Catolică și, prin urmare, contestă legitimitatea și dreptul călugărilor cerșetori de a intra în Universitatea din Paris. În acest sens cartea lui Jacques Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Âge*, Paris, Seuil, 1985, oferă mai multe detalii despre această polemică.

ce îi aduce dificultăți financiare mari, întrucât ce scrie nu mai este plătit de partida al cărei pamfletar convins și stipendiat era. De la Curtea Regală a lui Ludovic al IX-lea nu are nicio speranță, fiindcă acesta era de partea ordinului cerșetorilor, grație confesorului său, dominicanul Geoffroi de Beaulieu, deci Rutebeuf nu avea cum să primească vreo comandă de scris. În planul regal de austeritate pentru a face economii în vederea organizării unei cruciade, regele decide să închidă porțile Palatului poezilor și menestrelilor prin hotărârea din 4 aprilie 1261 (în sensul că interzice serbări și spectacole publice), fapt istoric ce se află la originea poemului satiric despre Renart vulpoiul. Medievalistii Jean Dufournet (1986) și Michel Zink (1990) apreciază că este momentul în care poetul intră în perioada de maturitate a creației pe care o asumă în afara comandatelor săi, scriind și creând din punct de vedere stilistic imagini definitorii pentru opera sa, racordându-se, prin aceasta, liricii medievale sociale care creionează portretul omului înzestrat cu inteligență superioară, dar supus vremilor și vremurilor cu totul nefavorabile lui. Modelul acesta va face o prolifică și de lungă durată carieră în epoca romantică – condiția omului de geniu, marginalizat social, geniul nefericit etc. –, spre care poeții școlilor romantice de la Yena, Heidelberg și Berlin, precum și scriitorii francezi ai Grupului de la Coppet se vor întoarce și îl vor exploata cu nesaț.

Influența călugărilor cerșetori asupra regelui Ludovic al IX-lea și asupra marilor seniori francezi a fost în măsură să anuleze serbările și reprezentările teatrale publice din Capitală, din orașe și din târguri pentru mai multe luni, ceea ce a dus la o nemulțumire socială al cărei reproș găsește glas și ecou în poeme satirice ale mai multor scriitori protestatari, precum Jean de Condé; deci scrierea lui Rutebeuf în acest sens nu este singulară, ci se face portavocea unei categorii de scriitori care se revoltă împotriva unei măsuri regale luate ca urmare a unei consilieri nepotrivite.

Stârnește curiozitatea și este provocatoare în același timp folosirea personajului Renart de către un autor care nu a participat la scrierea *Romanului lui Renart*. Cum explică specialiștii acest fapt? Deși se știe destul de puțin despre viața lui Rutebeuf, medievaliștii sunt certți în privința celor trei autori ai operei menționate (Robert de Lison, Prêtre de la Croix-en-Brie, Pierre de Saint-Cloud), căroră li se adaugă alții, anonimi, însă Rutebeuf nu este identificat (prin stil) printre aceștia din urmă. În plus, nu doar în aceste poeme satirice folosește personaje din *Romanul Vulpoiului*, ci și în altele precum *Charlot le Juif qui chia dans la peau de lièvre* (aici apare Couard Iepuroiul) sau în *Discorde des jacobins et l'université de Paris* (aici este evocat Renart în straie de călugăr). Au fost date mai multe explicații posibile, însă ne vom opri, aici și acum, asupra a două dintre ele. Prima vine de la Sylvie Lefèvre (1998, p. 1414) care opinează (justificat!) că, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, personajul este atât de cunoscut în mediile artistice și de rând, încât a devenit un loc comun care întruchipează ipocrizia și răutatea mascată; în plus, Renart este cel mai adesea înfățișat în veșminte de călugăr, mai precis în sutană de prelat din ordinul cerșetorilor pe care Rutebeuf i-a infierat adesea în diatribele sale. Vorbim de o construct cultural, în genere, scriitoricesc în particular, bine conturat și ancorat într-un sistem de antivalori, generos folosit în epocă și pe scară largă, preluat fără ghilimele de la autorii anonimi: Renart. Este deci o practică relativ curentă preluarea și folosirea unui personaj foarte cunoscut, solid așezat în imaginarul colectiv, pentru a-i pune în cârcă alte defecte umane și cu ajutorul căruia să-i (de)mascheze pe mai-marii zilei, aflați în poziție de putere de care abuzează.

O ipoteză conexă este avansată de medievistii Edmond Faral și Julie Bastin (1959), principalii editori ai operei lui Rutebeuf: aceștia sunt de părere că Renart este doar o mască animalieră, folosită *ad hoc*, care nu poartă neapărat trăsăturile caracteriale ale personajului renumit al epocii; prin intermediul lui sunt vituperați, în poemul lui Rutebeuf, cei patru șambelani ai Palatului care au participat la comitetul de remaniere a Curții Regale, cărora regele le-a dat mână liberă, dar care au sfârșit prin a-l izola pe suveran de popor pentru a-l manipula mai bine. Există un document din august 1261 care îi menționează pe cei patru: Jean Sarrazin, Pierre de Laon, Pierre de Quatri și Jean Bourguegnat (Lefèvre, 1998, p. 1415). Făcând apel la măști literare, scriitorul depășește contextul strict istoric, pentru a generaliza defectele umane care nu țin, evident, doar de o epocă cronologic demarcată, ci de intenția auctorială de a oferi publicului său momente satirice pornind de la actualitatea vremii. Nu (doar) Ludovic al IX-lea este blamat în acest text, ci orice rege, împărat sau suveran, cu o autoritate mai mare sau mai restrânsă, care este rău sfătuit de consilieri, care ia decizii în defavoarea slujitorilor săi, dar în favoarea lacheilor Curții. Tot așa cum Rutebeuf nu se referă doar la cei patru consilieri regali, ci îl pune pe Renart să întruchieze omul nelegiuit și nesățioasa lui dorință de a face răul în mod repetat, ori de câte ori are ocazia, într-un interminabil șir de afurisenii care să afecteze largi categorii de oameni: sărmani și bogați, creduli și isteți, bărbați și femei etc. Cititorul este surprins adesea de imensa capacitate a lui Renart de (re)transformare și metamorfozare, de multiplele sale aptitudini creative (înspre rău, din nefericire), de neconținută înlănțuire a reinventărilor (spectaculoase unele dintre ele!), într-un cuvânt, de inteligența pragmatică folosită în chip imoral.

Epigrama *Sur Brichemer* a fost scrisă în jurul lui 1270, apreciază Michel Zink (1990). În același siaj literar este identificat președintele Parlamentului, Geoffroi de la Chapelle, mort cu puțin înainte de 1260, sub masca cerbului Brichemer. Evocarea acestui personaj din *Romanul Vulpoiului* ține mai degrabă de analogia fonetică cu jocul *La briche*, foarte popular în epocă, unul dintre divertismentele cele mai practicate în târguri și la petreceri (vezi nota cu explicațiile referitoare la acest joc medieval). În plus, satira infierează scăderea mecenatului din partea Curții, tot mai reticentă cu susținerea poezilor și a me-nestrelilor: este ceea ce Rutebeuf reproșează lui Brichemer, anume că-i promite multe și mărunte, dar nu onorează niciuna dintre promisiuni.

Notă asupra traducerii

Am folosit ca text sursă traducerea în franceza modernă realizată de Sylvie Lefèvre, inclusă în volumul coordonat de Armand Strubel², în capitolul *Autres écrits renardiens*. Așezarea în pagină și forma de prezentare (proză) sunt păstrate întocmai cu traducerea modernă; am adăugat câteva note de subsol relevante pentru contextele lingvistic, istoric și literar cu rol de a facilita conexiunea între cititorul modern și realitatea proteiformă a secolului al XIII-lea francez. Punctuația traducerii noastre a suferit modificările impuse de normele limbii literare actuale. Am păstrat nealterată ortografia numelor proprii: Renart și Brichemer, Grimaud și Primaud. Cu o excepție: Isengrin. Am ales ortografierea cu I, nu cu Y (așa cum apare în franceza veche) din două motive: în prima

² *Le Roman de Renart*. Édition publiée sous la direction d'Armand Strubel, avec la collaboration de Roger Bellon, Dominique Boutet et Sylvie Lefèvre, Paris, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade », 1998, LXXX + 1515 p.

traducere românească a textului despre personajul lupului, Teodora Ioachimescu a optat pentru *Isengrin* și o impune în cultura română; Sylvie Lefèvre folosește aceeași ortografie în traducerea modernă. Prin urmare, am ales să ortografiem *Isengrin*, nu *Ysengrin*. Am renunțat la semnul tironian pentru a-l transpune cu *et* sau cu *și* în aceeași cheie în care o face și traducătoarea franceză, deși apare în manuscrisele BnF numerotate A (cota 837), B (cota 1593) și C (1635) care stau la baza ediției critice și a traducerii în franceza modernă ale lui Sylvie Lefèvre.

Renart le bestourné³

Renart est mort ! Renart est vivant ! Renart est répugnant, Renart est abject, et pourtant Renart règne ! Renart a longtemps exercé son pouvoir dans le royaume, il y chevauche volontiers à bride abattue et au galop. On l'avait pendu, à ce qu'il paraît, et c'est ce que j'avais entendu dire, mais non, pas du tout ! Vous le saurez sous peu puisqu'il est maître de tous les biens de Monseigneur Noble, de la plaine comme du vignoble. Renart fit bien ses affaires à Constantinople ; dans les maisons et les caves, il ne laissa la valeur de deux navets à l'empereur. Il a fait de lui un pauvre pêcheur. Et peu s'en fallut qu'il n'en fit un pêcheur des fonds marins ! On ne doit pas aimer Renart, car chez lui tout est amer. C'est là sa règle. Renart a fait bien des émules, nous en avons plus d'un comme lui dans ce pays. Renart est susceptible de faire naître un conflit dont se passerait bien la région. Monseigneur Noble le lion imagine que son salut vient de Renart. Pas du tout, qu'il ait Dieu à l'esprit ! Je crains au contraire qu'il ne lui apporte malheur et honte. Si Noble savait de quoi il retourne, et ce qui se raconte par ville : dame Raimbouc, dame Poufile tiennent conciliabule à son sujet : ici dix, là vingt autres commères pour dire que jamais pareille chose n'arriva, que jamais un noble cœur n'imagina de se livrer à un jeu pareil. Il devrait bien avoir en tête le cas de Darius, que les siens firent exécuter pour son avarice. Quand j'entends parler d'un vice si laid, par ma foi, mes cheveux se dressent sous le coup du chagrin et de la colère, tellement que je ne sais que dire, car je vois que royaume et empire, c'est tout un. Que pensez-vous du fait que Monseigneur Noble tienne à l'écart toutes ses bêtes, si bien qu'elles ne peuvent mettre le bout de leur nez dans sa maison les jours de fêtes solennelles ? Et sans autre raison que sa crainte de voir augmenter les prix. Qu'il ne voie pas la fin de l'année et n'établisse jamais d'autre coutume celui qui a ourdi cela, car il a adopté une conduite vraiment ignoble ! C'est Roonel le chien qui a tramé cela avec Renart. Noble, lui, n'a pas plus de malice et d'intelligence qu'un des ânes de Sénart qui transporte du bois : il ne sait de quoi est faite sa charge. Aussi agit-il mal celui qui ne l'exhorte pas uniquement au bien. Vous allez maintenant entendre le nom des bêtes qui ont toujours eu la réputation de mal agir. Elles sont cause de bien des ruines et des malheurs ; les seigneurs en ont souffert, mais elles passent outre. Elles volent et amassent telle quantité qu'on peut s'étonner qu'elles ne se fatiguent pas. Entendez donc combien Noble est aveugle ! Et si son armée était convoquée par les bois et les terres, où pourrait-il chercher et trouver quelqu'un à qui confier la conduite de la guerre, si besoin en était ? Renart serait le

³ În franceza veche „bestourné” are sensul de „întors cu spatele spre /reîntors cu fața spre”, „distorsionat”, „strâmb(at)”, „deformat”, „răsturnat”, „schimbat”, „întors”, „diform”. În traducerea sa în franceza modernă a textului, Sylvie Lefèvre optează pentru sensul de „întors”, argument care se susține prin chiar primul vers în care apar în antiteză cele două verbe „a muri” și „a (re)naște”, adică Renart (cel mort) se întoarce să facă alte nelegiuiri și mai abitir, după ce toată lumea îl crezuse spânzurat. O altă nuanță poate fi aceea de „întors cu spatele la lege”, adică pârdașnicul de Renart sau nelegiuitul de Renart care eludează cu bună știință legea, fiind întors cu fața spre fărâdelege.

porte-étendard ; Roonel, qui fait mauvaise figure à tous, constituerait le premier bataillon...à soi seul. Je puis bien vous dire à son sujet que nul n'obtiendra sa considération même en échange d'un service. Lorsque l'affaire serait engagée, Isengrin, méprisé de tous, conduirait l'armée, à moins qu'il ne s'enfuie. Bernard l'âne les divertirait avec sa grande croix. Ces quatre-là sont à la source de tout ; ces quatre-là ont la première vois dans l'Hôtel. Les choses sont ainsi faites que jamais roi des bêtes n'en eut de semblable. Le beau train de maison que voilà ! Ils appartiennent bien à l'entourage royal : ils n'aiment ni tapage, ni désordre, ni sourde rumeur. Et quand Monseigneur Noble mange, chacun sort de sa pâture ; personne n'y reste. Et sous peu nous ignorerons même où il habite. Qu'il ne change pas de conduite afin de faire des économies, et il pourra en faire des substantielles. Quant à eux, ce sont des experts-comptables : Bernard tient les comptes et Renart les fausse. Ils ne font pas la différence entre honneur et honte. Roonel aboie sans qu'Isengrin ne s'émeuve de rien ; il porte le seau : « Et zut, qu'on le paie ! Chacun pour soi ! » Isengrin a un de ses fils près de lui, toujours avide de mal faire. Il s'appelle Primaut. Et Renart en a un, qui s'appelle Grimaut. Ils se moquent bien de mes vers, pourvu qu'ils fassent le mal et abolissent les bons usages. Que Dieu leur accorde ce qu'ils recherchent, et ils auront la corde. Leur œuvre le mérite bien, car ils ne connaissent ni la miséricorde, ni la pitié, ni la charité, ni l'amour. Ils ont entièrement fait abandonner les bons usages à Monseigneur Noble : son Hôtel ressemble à un ermitage ; ils font perdre leur temps en espoirs déçus à ces pauvres bêtes qu'ils tiennent éloignées et à qui ils font toutes sortes de difficultés. Que Dieu les détruise, lui le Seigneur de l'univers ! Pour ma part, j'accepte que l'on me tonde, s'il ne leur arrive pas malheur, car je me souviens du proverbe qui dit : « Celui qui embrasse tout, perd tout. » Et cela est juste. La situation est telle que chaque bête voudrait que vienne l'Once. Et si Noble trébuchait en se prenant dans les ronces, sur mille il n'en est pas un qui s'en plaindrait. C'est la vérité pure. On prédit guerre et bataille : peu m'importe désormais que cela aille mal.

Fin de Renart le bestourné

Sur Brichemer

I.

Il me faut écrire sur Brichemer, qui se joue de moi comme au furet. En ce qui me concerne, je dois l'aimer car je ne le trouve ni avare, ni chiche. Il n'y a pas plus généreux jusqu'au-delà des mers car il m'a rendu riche de ses promesses. Du blé qu'il va faire semer, il me fera dès maintenant une galette.

II.

Brichemer est quelqu'un de bonne compagnie. Ce n'est pas un homme violent le moins du monde : on le trouve courtois, doux, affable, et menant grand train. Pourtant je ne peux lui arracher que des promesses, et rien d'autre. Il me faut attendre tout comme les Bretons attendent leur roi.

III.

Ah ! Brichemer, très cher seigneur, vous m'avez payé à la manière de la Cour, car votre bourse ne s'en trouve pas moins pleine. Chacun le voit clairement. Mais je veux vous faire une suggestion qui ne coûte pas grand-chose : faites coucher par écrit la promesse que vous m'avez faite, et qu'elle figure dans votre testament.

Ici finit *Brichemer*

Rutebeuf,

Renart, vulpoiul, se întoarce

Renart a murit! Trăiască Renart! Renart e ticălos din cale-afară, Renart e pândalnic și, totuși, Renart domnește peste noi! Și-a arătat puterea în tot regatul pe care-l străbate călare fără încetare după bunul plac⁴, la trap și în galop. Cică l-au spânzurat, așa a umblat multă vreme vorba în lume, dar, totuși, nu e întocmai. O să vedeți curând că lucrurile stau cum zic, pentru că el s-a făcut stăpân pe toate avuțiile regelui Leu, de la cele de pe câmpuri și până la viile⁵ de pe dealuri; ba s-a dus și la Stambul de a făcut negoț și pe acolo; de prin case și bordeie a strâns tot și n-a lăsat împăratului niciun sfanț. L-a adus la sapă de lemn. Era cât pe ce să-l facă vânzător de piei de cloșcă⁶. Renart n-are inimă de miere, ci de fiere⁷, asta-i legea lui! Și ca el au început să facă mulți și plină ni-i țara de nelegiuți aidoma lui. El e-n stare să iște o răzmeriță din a cărui pricină să sufere o țărăntreagă.

Măritul rege Leu crede că salvarea-i vine dinspre Renart, dar nu-i nici pe departe așa, Doamne Dumnezeu! Dimpotrivă, mie-mi pare că vulpoiul nu ne-aduce decât amărăciune și ne face rușine. Dacă-ți stăpânul cu ce gânduri se-ntoarce Renart și ce vorbe umblă prin ținut pe seama lui: cumetrele Raimbouc și Poufile⁸ sușotesc între ele că ce-o să fie, apoi altele și altele, ici zece, colo douăzeci de surate îngrijorate care-și spun că n-are cum să se-ntâmpile una ca asta și că niciun om cu suflet curat n-are cum să cuteze așa nelegiuire. Ar fi bine să-și aducă toți aminte de împăratul Darius⁹ care a fost linșat de-ai săi pentru că era zgârâie-brânză. Când aud vorbindu-se de astfel de păcate grozave, pe legea mea! că mi se face părul măciucă de supărare și de necaz și zău! că nu mai știu ce să spun când văd că lumea noastră merge din rău în mai rău¹⁰. Oare e bine că măritul

⁴ Jean Dufournet identifică aici sensul de „a străbate regatul în scop militar”, adică în expediție armată. Totuși Sylvie Lefèvre apreciază că doar substantivul „chevauche” ar fi avut acest sens (incursiune războinică și/sau militară călare) atestat a doua jumătate a secolului al XII-lea; în latina medievală din secolul al X-lea acest substantiv ar fi avut sensul de „cavalcadă”. Traducem în spiritul medievistei Sylvie Lefèvre.

⁵ În franceza veche apare termenul de *brie*. Prin asocierea acestuia cu *vignoble*, acest termen trimite la un substantiv comun care desemnează terenuri întinse de culturi agricole, ogoare, pășuni și vii. Termenul *brie* desemnează în textele medievale formele de relief: luncă, câmpie și, uneori, deșert. Rutebeuf poate face referire aici și la un nume propriu, la Brie, regiune franceză cunoscută pentru culturile de cereale și pentru creșterea animalelor. În acest caz, *vignoble* ar putea face trimitere la regiunea Champagne unde se știe că poetul își avea originea. Însă, în timpul vieții truverului, această regiune nu aparținea domeniului regal; acest fapt nu are relevanță în poem care, prin narațiunea expusă, depășește în mod evident cadrul istoric referențial al epocii. Jean Dufournet apreciază, în schimb, că *brie* poate face trimitere la Simon de Brie, trimisul papal, iar *vignoble* desemnează „via Domnului”, adică Biserica Catolică.

⁶ Rutebeuf se dovedește aici foarte mușcător, textul este de o ironie acidă la adresa regelui care, păcălit și sărăcit de Renart, devine „pescar de adâncuri marine” (traducere literală), lăsând să se întrevadă lentul, dar asiguratul înec financiar, social și politic al regelui. Am sugerat această batjocorire și sărăcire a regelui prin expresia „vânzător de piei de cloșcă”.

⁷ Rutebeuf folosește rimele *mer / amer (aimer)* și *amertume*, joc pe care îl regăsim și în legenda de origine bretonă *Tristan și Isolda*, text în care dragostea și durerea se îngemănează pe marea involburată. În călătoria pe mare cei doi tineri vor bea vinul fiert cu arome (le philtre) care le va învălui inimile cu iubire, iar apoi îi va despărți.

⁸ Poufile este numele unei sătențe care apare și în ramura a V-a a *Romanului Vulpoiului*. Raimbouc este un nume care este repertoriat în cântecul de gestă *Aiol* (aici apar și alte variante grafice ale aceluiași nume: Raiborg, Raiborghe).

⁹ Darius al III-lea a fost asasinat de Bessus și de Ariobarzane despre care se vorbește și în romanul popular *Alexandria*. De reamintit este că Alexandru cel Mare a luat de soție pe una din nepoatele lui Darius al III-lea, Roxana (fiica lui Oxyartes Persanul, fratele lui Darius al III-lea). Nicăieri însă nu este menționat că Darius ar fi murit din pricina zgârceniei. Un scriitor contemporan cu Rutebeuf, Robert de Blois, dă de pildă pe Darius și pe Alexandru în scrierea sa *Învățătura prinților* pentru a-i sfătui pe aceștia să nu aibă încredere în servitori.

¹⁰ În manuscrisele A, B și C care sunt la baza traducerii și ediției moderne pe care o folosim ca text de bază pentru traducerea în românește, este prezent un calambur format din cuvintele *empire* și *en pire*, folosit de Rutebeuf pentru a reda degradarea progresivă, politică și financiară, a regatului (*empire*) care merge din rău în mai rău (*en pire*). Acest

rege se ține departe de popor și că nimeni nu cutează nici să se apropie de palatul său în zi de sărbătoare? Și nu-i din altă pricină decât că se teme să vadă prețurile crescând. Să nu-l ajungă Domnul sfârșitul anului și nici să mai scoată vreo lege ca asta pe cel ce a urzit trebușoara asta, că mult rău a făcut! Dulăul Roenel și cu Renart au pus la cale tot. Regele, care nu-i mai breaz decât un catâr de Senart¹¹ de povară, habar n-are de cele ce se întâmplă la Curte¹² sub ochii lui. De aceea face rău cel ce nu-l sfătuiește de bine pe rege. Acuma o să auziți numele slujitorilor jivine care-s cunoscute numai pentru relele pe care le fac. Ele-s pricina multora dintre nenorocirile și neajunsurile noastre; mulți dintre mai-marii noștri au suferit din cauza lor, dar ele trec mai departe neatins; fură și își adună averi cu duiumul, de te miri cum de nu-i mai satură Dumnezeu! Stați să vedeți cât e regele de orb! Dacă se iscă vreun război cumva și oamenii sunt chemați la oaste de peste văi și de peste dealuri, pe cine va căuta și cui va încredința conducerea armatei? Renart va fi întâiul purtător de stindard; Roenel, cel ce-i năpăstuiește pe toți, va fi în primul batalion...el singur. Vă spun sigur că nimeni nu va fi pus în cinste mai mare, chiar de-ar fi să facă regelui vreo favoare îndărăt. După ce țara e-n război, Isengrin, cel disprețuit de toți, va fi în fruntea armatei, dacă nu cumva dă bir cu fugiții. Măgarul Bernard se va maimuțări cu crucea ca să-i veselească. De la cei patru ni se trag toate relele. Tuspatri sunt cei dintâi sfetnici cu mare trecere la Palat¹³. Niciun rege din lumea asta n-a mai ținut pe lângă sine așa lighioane care să facă atâtea nelegiuri. Trăiau pe lângă el ca-n sânul lui Avram: numa-n desfătare! Sunt bine înfiți la Curte, pe lângă rege: nu le place vorba lungă, nici neorânduiala și nici ce se vorbește despre ei pe la colțuri. Și-apoi când regele se pune la masă, fiecare se aciuiază la Curte din cotlonul său, nu-i unul să rămână pe-acasă. Mai puțin, și nici n-om ști care pe unde locuiește. Regele nu se sinchisește să strângă băierile pungii, deși ar putea face destule economii. Țștia patru, tocmai ei, știu cum să regleze conturile: sunt experți contabili: Bernard face socoțile, iar Renart trișează. Pentru ei, onoare și rușine totuna-i. Roenel latră, lui Isengrin puțin îi pasă de el, că doar este stăpânul visteriei: „laca fâs!¹⁴ Îl plătim și pe ăsta! Fiecare pentru sine!” Unul din băieții lui Isengrin stă pe lângă tată-său să deprindă cum să facă nelegiuri și mai abitir. Îl cheamă Primaut. Și Renart îl are lângă sine pe al lui fiu, îl cheamă Grimaut. Toți își bat joc de cele ce scriu eu împotriva lor, ca să poată face rău în continuare și să strâmbe legea bună. Pedepsească-i Domnul pentru faptele lor și să-i vād legănându-se în ștreang! Merită cu vârf și îndesat pentru fărădelegile lor, că-s lipsiți de inimă și n-au pic de bunătate și nici de dragoste în suflet! L-au făcut pe măritul rege să uite cu

calambur este unul dintre preferatele lui Rutebeuf, căci îl găsim și în alte texte ale sale: *La Voie de Tunis* (1267) sau în *La Paix de Rutebeuf* (1268).

¹¹ În original este un joc de cuvinte ironic în acest toponim care poate fi descompus în *sen* (sens, inteligență) și *art* (artă, măiestrie, abilitate, diplomație); ambele calități îi lipsesc regelui.

¹² În franceza veche, termenul folosit este *porte* care desemnează metonimic întreaga Curte Regală; aceasta este închisă, precum o poartă, supușilor săi din sate și cetăți. Regele nu știe ce se petrece la Curte, ignoranța lui față de treburile interne ale regatului este înfierată o dată în plus. El nu mai este stăpân la Curtea sa, căci alții i-au luat-o în stăpânire și profită de ea după bunul plac.

¹³ Atât în franceza veche, cât și în cea modernă, termenul folosit este *Hôtel* cu sensul de clădire impozantă, edificiu cu rol administrativ primordial; de aceea am tradus cu substantivul *Palat* în concordanță cu epoca istorică și cu instituția regală la care textul face referire. Rutebeuf îl folosește și în *Le Dit de l'Entendement*.

¹⁴ *Zut!* în franceza modernă, dar *troupt!* în franceza veche. Este o interjecție onomatopeică ce exprimă un dispreț profund, întrucât imită zgomotul vânturilor. Lui Isengrin puțin îi pasă de visteria regală și de faptul că, prin sărăcirea financiară, puterea internă a statului scade. În calitate de șambelan al Curții ar fi trebuit să se ocupe cum se cuvine de treburile și de visteria acesteia, nu să o împartă cu mână largă în toate părțile, trăgând apoi profit personal de la cei cărora le-a acordat privilegii. Am utilizat în românește o interjecție onomatopeică din același registru.

desăvârșire de purtarea înțeleaptă: Palatul lui zici că-i o sihăstrie; ei promit bietului popor speranțe¹⁵ împlinite la Sfântu-Așteaptă și îl țin departe de Curte și pe grumazul căruia pun poveri grele. Dumnezeu, stăpânul Universului, să-i prăpădească de pe fața pământului! Eu zic așa: dacă ăstora nu li se întâmplă vreo nenorocire, să-mi fie rase mie bărbile¹⁶. Pentru că se va adevări proverbul ăsta și în dreptul lor și pe bună dreptate: *Cel ce se lăcomește prea mult pierde tot*¹⁷. La cum stau lucrurile de rău acum în țară, lumea ar vrea să vadă venind balaurul cu zece coarne și șapte capete¹⁸ să-i înghită pe toți. Și dacă regele Leu va ieși cu capul spart din toată trebușoara asta apoi zău! că nimănu-i nu o să-i pară rău! ăsta-i adevărul gol-goluț. Războiul și răzmerița bat la ușă. De-acuma nu-mi mai pasă de-o fi bine ori de-o fi rău!

Sfârșitul cărții *Renart, vulpoiul*, se întoarce

Rutebeuf,

Despre Brichemer, cerbul

I. Am pe suflet să scriu despre Brichemer care face șagă¹⁹ cu mine, promițându-mi căte-n Lună și în stele. Pe legea mea că ar trebui să-mi fie drag de el, că nu-i nici zgârcit și nici sărăntoc. Nu-i altul mai cu dare de mână ca el, cât ai căuta peste mări și țări, că mi-a făcut făgăduințe cu duiumul. Din grâul pe care va pune să-l samene, o să-mi facă de-acum înainte plăcinte.

II. Cu Brichemer îți place să stai la taclale: nu-i altul mai blând ca el, cât ai căta: e politicos, bine crescut, curtenitor și trăiește pe picior mare. Și totuși nu pot scoate de la el decât promisiuni și nimic mai mult. Și să aștept să le capăt la Paștile cailor²⁰!

III. Ah! Brichemer, dragul meu boier, m-ai plătit cum se plătește la Curte, căci tot atâta bănet ai și dumneata. Asta-i limpede pentru toată lumea. Dar vreau să-ți fac o

¹⁵ În original este folosit cuvântul valiză *avaloingne* în care se regăsesc contopite, după părerea lui Jean Dufournet, două cuvinte: *aloigne* (cu sensul de întârziere) și *Avalon*, toponim desemnând *Insula dintr-o Altă Lume* unde regele Artur, rănit grav, s-ar fi refugiat, spune legenda, și din care trebuia să se întoarcă glorios, după cum îl așteptau bretonii. Am ales să traducem cu *speranțe împlinite la Sfântu'Așteaptă*.

¹⁶ În Evul Mediu, nebunii declarați erau fie închiși, fie li se rădeau bărbile pentru a fi ușor identificați în societate. Raderea bărbii era un semn al infamiei și al excluziunii sociale, dar avea și funcție terapeutică.

¹⁷ Proverbul în franceza veche este *Qui tot convoite tot pert*; proverbul în franceza modernă este *Qui trop embrasse, mal étreint*. Am folosit echivalentul în română: *Cel ce (se) lăcomește prea mult, pierde tot*.

¹⁸ În franceza veche *Once* desemnează o specie de panteră care trăiește în Asia centrală. Acest animal apare și în *Romanul Vulpoiului* în ramura Ic, când Hermeline, soția lui Renart, se crede văduvă, iar Poncet dorește să se căsătorească cu ea. Aici, în folosirea lui Rutebeuf, *Once* pare să evoce fiara din ultima carte a *Bibliei*. Ființă apocaliptică, balaurul cu zece coarne și șapte capete este descris în *Apocalipsa* lui Ioan 13: 1-10. Este posibil ca Rutebeuf să folosească o dublă imagine: pe cea din *Romanul Vulpoiului* și pe cea din *Biblie*.

¹⁹ Aici este evocat jocul *La briche*. În mijlocul jucătorilor stă cel ce conduce jocul, numit *prostănacul* care ține în mână *le briche musard*, adică un obiect de mici dimensiuni care poate fi ascuns cu ușurință în palmă. Prostănacul îl dă pe ascuns unuia dintre jucători, fără ca ceilalți să știe exact la cine este obiectul. Un alt jucător, care până în acel moment a stat la o parte, intră acum în cerc și i se cere să ghicească la cine se află obiectul. Prostănacul încearcă să-l inducă în eroare, spunându-i și promițându-i multe, ca să-i distragă atenția. Dacă jucătorul găsește obiectul, prostănacul a pierdut și mai rămâne un tur. Rutebeuf aduce în text această imagine și face analogia cu cerbul Brichemer care, precum prostănacul din joc, îi promite câte în lună și în stele fără să îplinească nimic din ele. Cerbul este, de fapt, încarnarea celui ce păcălește mereu, simulează că are sau că face ceva, dar căruia, de fapt, îi place vorba lungă și dorește să se eschiveze. Este un demagog.

²⁰ Convingerea bretonilor că regele Artur se va întoarce este subiect de glume pentru francezi și, aici, este ironizată de Rutebeuf. Această expresie este folosită pentru a reda nerealizarea vreodată a promisiunilor făcute de Brichemer.

sugestie care nu costă mai nimica: pune-te de așterne pe hârtie făgăduiala pe care mi-ai făcut-o și ea să fie în testamentul tău.

Aici sfârșește textul despre Brichemer

Bibliografie:

Rutebeuf, *Œuvres complètes*. Textes établis par Edmond Faral et Julia Bastin, Picard, 2 volumes (t. 1, 1959; t. 2, 1960).

Rutebeuf, *Poèmes de l'infortune et autres pièces*. Textes établis et traduits par Jean Dufournet, Paris, Gallimard, 1986.

Rutebeuf, *Œuvres complètes*. Texte établi, traduit, annoté et présenté avec variantes par Michel Zink, Paris, Bordas (Classiques Garnier), t. 1, 1989, [vi] + 514 p.; t. 2, 1990, [vi] + 535 p.

Rutebeuf, *Renart le bestourné. Sur Brichemer in Autres écrits renardiens*. Textes établis, traduits, présentés et annotés par Sylvie Lefèvre, Paris, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade », 1998, p. 845-1495.